

KS. HENRYK KARBOWNIK

OFIARY „IURA STOLAE”
W ŚWIETLE USTAWODAWSTWA SYNODALNEGO
W POLSCE PRZEDROZBIOROWEJ (1279-1765)

I. RODZAJE DOCHODÓW DUCHOWIEŃSTWA

Głównym uposażeniem duchowieństwa diecezjalnego obrządku łacińskiego w Polsce przedrozbiorowej były dochody płynące z majątków beneficjalnych. W ich skład najczęściej wchodziła ziemia kościelna będąca w bezpośrednim posiadaniu i użytkowaniu osób duchownych. Obok nieruchomości ziemskich mogły być do nich zaliczone różnego rodzaju prawa majątkowe, jak np. prawo do pobierania od ludności poddanej renty feudalnej z tytułu posiadania i użytkowania przez nią kościelnej ziemi bądź też prawo do pozyskiwania tzw. czynszów od sum pieniężnych zapisanych przez dobroczyńców na rzecz danej instytucji kościelnej czy też prawo do zbierania dziesięcin z oznaczonych ról wiejskich i miejskich oraz prawo, które przysługiwało tylko proboszczom do otrzymywania od parafian rozmaitych danin, jak np. kolędy, mesznego

Zasadniczą cechą wszystkich dochodów beneficjalnych była ich pewność, tzn. że ich egzekwowanie było oparte na prawie, które zapewniało możliwość ich ściągnięcia przy pomocy środków przymusu przewidzianych przez prawo. Drugą zaś cechą dochodów beneficjalnych była ich stałość, ciągłość, tzn. że nie były one świadczeniem jednorazowym, okolicznościowym, lecz świadczeniem stałym, pobieranym przez beneficjanta w oznaczonym czasie.

Innym zaś rodzajem przychodów duchowieństwa parafialnego były ofiary składane przez wiernych z okazji korzystania z posług religijnych. Z uwagi na to, że nie miały one charakteru świadczeń stałych i pewnych, nie były zaliczane do dochodów beneficjalnych i dlatego nie zostały zarejestrowane w księgach uposażeń duchowieństwa sporządzonych w XV i XVI w.²

Materiałów źródłowych pochodzących z okresu Polski przedrozbiorowej, a dotyczących beneficjalnych uposażeń kleru i jego dochodów zachowało się do współczesnych czasów dość wiele, czego nie można powiedzieć o przekazach źródłowych odnoszących się do przychodów pochodzących z ofiar "iura stolae". W konsekwencji tego stanu rzeczy nie ma opracowań na omawiany temat w naszej literaturze prawnohistorycznej z wyjątkiem kilku krótkich informacji zamieszczonych w encyklopediach kościelnych lub rozprawach naukowych³. Ta właśnie okoliczność skłoniła nas do opracowania niniejszego zagadnienia, niekiedy ostro rysującego się w życiu społecznym narodu i Kościoła w przedrozbiorowej Polsce. Winno ono przyczynić się także do usunięcia luki w naszej literaturze prawnohistorycznej w odniesieniu do tego tematu.

Ofiary "iura stolae" nie miały w omawianym okresie własnej nazwy, lecz były określane w sposób opisowy lub za pomocą terminów bardzo ogólnych. Prawodawca piętnując pobieranie opłat przez duchownych formułował zakaz opisowo, np. nie wolno żądać niczego za udzielanie sakramentów św.⁴, bądź też posługiwał się terminami zapożyczonymi z prawa zobowiązań, jak np. "exactiones" /świadczenia/⁵ lub też "pretium" /cena/ czy też "merces" /zapłata/⁶, bądź innymi, podobnymi. Analogicznie posługiwał się prawodawca ogólnymi wyrażeniami wtedy, gdy zezwalał na przyjmowanie dobrowolnych ofiar, np. duchowni w imię zadowolić się tym, co dadzą im ludzie z własnej chęci⁷, bądź też wyrażał się bardziej konkretnie używając takich określeń, jak np. "oblata" /ofiary/ lub "largitiones" bądź "oblaciones", i innych oznaczających ofiary⁸.

Prócz tych nazw w XVIII-wiecznych źródłach terminy takie jak "obventiones" - przychody, oraz "accidentalia", czyli dochody przygodne, okolicznościowe, pobierane przez duchowieństwo z okazji odprawiania pogrzebów⁹. Przypadać trzeba, iż te nazwy określały specyficzny rodzaj przychodów kleru. W niektórych zaś zarządzeniach biskupów z XVIII w. zaczął pojawiać się nowy termin ofiar z tytułu "iura stolae"¹⁰. Nazwa ta wywodzi się stąd, że udzielanie sakramentów św. i niektórych sakramentaliów było zastrzeżone przez prawo miejscowym proboszczom, których władzę oznaczała szata liturgiczna zwana

stułą. Stąd uprawnienia proboszczów wynikające z udzielania sakramentów i sakramentaliów nazwano "iura stolae" i rozciągnięto je na pobieranie ofiar. Z uwagi na to, że ten termin wszedł w latach późniejszych do źródeł prawa i do literatury kanonistycznej, stał się on właściwą nazwą określającą omawiane ofiary; będzie on używany również w niniejszym opracowaniu.

II. OFIARY "IURA STOLAE" W ŚWIETLE PRZEPISÓW PRAWA POWSZECHNEGO I POLSKICH SYNODÓW PROWINCJONALNYCH

Zdaniem niektórych autorów ofiary "iura stolae" sięgają swymi początkami do czasów wczesnego chrześcijaństwa¹¹. Wierni bowiem poszczególnych gmin zabezpieczali egzystencję miejscowego duchowieństwa za pomocą ofiar składanych w świątyni. Jedna ich część była przeznaczana na cele charytatywne, druga - na utrzymanie kultu, trzecia zaś - dla duchowieństwa¹². Z biegiem lat, gdy ofiarność wiernych zmalała, duchowieństwo zaczęło domagać się uiszczania od nich ofiar z okazji świadczonych im posług religijnych, ofiary zatem zaczęły przybierać charakter opłat. Zjawisko to spotkało się jednak z ostrym napiętnowaniem niektórych Ojców Kościoła¹³.

W ostatnich wiekach pierwszego tysiąclecia powstało nowe uposażenie kleru, tzw. beneficjum. Najpierw posiadali je biskupi, a z momentem powstawania parafii otrzymywali je również proboszczowie. Beneficjum polegało na tym, iż jego posiadacz miał prawo do pobierania dochodów z oznaczonego majątku kościelnego. Dochody te miały zabezpieczać duchowieństwu egzystencję, lecz w zamian za to było zobowiązane do spełnienia wszystkich powinności związanych z posiadaniem urzędem, a w omawianym przypadku były nimi posługi duszpasterskie¹⁴. Fakt ten nie skłonił jednak duchowieństwa do rezygnacji z pobierania ofiar "iura stolae", które nadal były egzekwowane na mocy istniejącego od dawna zwyczaju.

Na sprawę pobierania omawianych ofiar Kościół zwrócił większą uwagę w czasie walki z symonią w XII w. Dał temu wyraz Sobór Laterański II odprawiony w 1139 r. W podjętej uchwałie surowo napiętnował egzekwowanie opłat przez duchownych za posługi religijne i zabronił w niej nie tylko kupowania

przez ludzi świeckich prebend i godności kościelnych, lecz także sakramentów św. Duchownym zaś surowo zakazał ich sprzedawania grożąc im karą infamii¹⁵. Nieco łagodniej wypowiedział się na ten temat Sobór Laterański III z 1179 r., gdyż w swej uchwale nie mówił już o kupowaniu i sprzedawaniu sakramentów św., lecz jedynie zabronił duchownym domagania się od wiernych opłat z okazji błogosławienia związków małżeńskich i odprawiania pogrzebów¹⁶.

Bardziej dokładne przepisy odnoszące się do omawianego zagadnienia podał Sobór Laterański IV, odprawiony w 1215 r. za papieża Inocentego III /1198-1216/. Sobór na początku swej uchwały, uzasadniając wprowadzenie nowego prawa, powoływał się na fakt, iż wielu duchownych domaga się od wiernych uiszczenia opłat za pogrzeby i śluby, a jeżeli ich chęć zysku nie zostanie zaspokojona, wówczas odmawiają wiernym posługi religijnej przedstawiając im rozmaite, najczęściej zmyślane przeszkody. Osoby zaś świeckie - jak mówi uchwała Soboru - opierając się na obowiązujących dotąd przepisach prawa, odmawiają dawania ofiar, łamiąc przez to chwalebny zwyczaj, wprowadzony pobożnością wiernych w latach wcześniejszych. Aby temu zapobiec w przyszłości, Sobór zabronił w sposób wyraźny pobierania przez duchownych opłat w ścisłym tego słowa znaczeniu, a jedynie pozwolił im na przyjmowanie dobrowolnych ofiar usankcjonowanych przez zwyczaj. W sytuacjach zaś spornych - jak mówiła uchwała - rozstrzygnięcie należało do biskupa, który winien zapoznać się ze sprawą, a gdyby dostrzegł opór ze strony osób świeckich, wówczas należało ich zmusić do przestrzegania tegoż chwalebного zwyczaju¹⁷.

Powyższe postanowienia Soboru Laterańskiego z 1179 i 1215 r. weszły niebawem do urzędowego zbioru praw, tzw. "Dekretów Grzegorza IX" stając się przez to normami prawa regulującymi omawiane zagadnienie w ówczesnym Kościele¹⁸. Na teren Polski uchwały soborów zostały przeszczepione przez legata papieskiego Filipa Firmeńskiego. On bowiem, będąc na synodzie w Budzie w 1279 r. włączył je do statutów tego synodu, które były przeznaczone także dla prowincji gnieźnieńskiej¹⁹. Arcybiskup Jakub Świnka, prawdopodobnie pod ich wpływem, odprawiając synod prowincjonalny w Łęczycy w 1285 r., włączył do

jego postanowień statut zabraniający duchownym sprzedawania sakramentów św.²⁰

Podstawowe jednak znaczenie dla uregulowania omawianej problematyki na ziemiach polskich miał fakt zamieszczenia przepisów prawnych dotyczących ofiar "iura stolae" w kodyfikacji arcybiskupa Mikołaja Trąby ogłoszonej w 1420 r. Statut odnoszący się do omawianego zagadnienia najpierw powołuje się na fakt, iż wielu duchownych, nie posiadając znajomości prawa, a kierując się chciwością, wymusza od wiernych uiszczanie opłat z okazji udzielania im sakramentów: chrztu, komunii św., zaopatrzenia chorych olejem św., błogosławienia związków małżeńskich i odprawiania pogrzebów. Następnie statut powołując się na uchwały synodu francuskiego odprawionego w Tours w 1239 r.²¹ zakazuje pobierania jakichkolwiek świadczeń za udzielanie sakramentów grożąc karą pieniężną, tzw. synodalną, w wysokości trzech grzywien. W dalszej zaś części statut zezwala duchownym na przyjmowanie od wiernych dobrowolnych datków z tytułu dokonanych posług religijnych, na mocy istniejącego zwyczaju, który winien być nadal zachowywany. Biskupi zaś lub oficjałowie byli zobowiązani do karania tych, którzy odważyliby się łamać wspomniane prawo zwyczajowe²².

Ranga wzmiankowanych przepisów zamieszczonych w statutach Mikołaja Trąby niebawem znacznie wzrosła, gdyż jego dzieło uzyskało aprobatę Stolicy Apostolskiej stając się tym samym urzędowym i wyłącznym zbiorem partykularnego prawa kanonicznego w Polsce²³. Wprawdzie do sprawy ofiar "iura stolae" nawiązywał synod prowincjonalny z 1607 r., lecz w omawianej dziedzinie nie wprowadził nic nowego, ponieważ do swych statutów włączył tylko list pasterski arcybiskupa Bernarda Maciejowskiego z 1601 r. traktujący to zagadnienie w sposób pastoralny i opierający się w omawianej problematyce na statucie Mikołaja Trąby²⁴. On bowiem stanowił jedyną podstawę prawną do regulowania sprawy "iura stolae" przez biskupów w poszczególnych diecezjach. W kodyfikacji Mikołaja Trąby zawarte są cztery główne zasady:

1. Żądanie i pobieranie przez duchownych jakichkolwiek świadczeń z tytułu "iura stolae" jako czegoś należnego było zakazane.

2. Posługi religijne spełniane przez duchownych winny być bezpłatne, jednak wolno było przyjmować od wiernych ofiary dobrowolne.

3. Zwyczaj dawania duchownym ofiar z okazji korzystania z sakramentów św. należało podtrzymywać, stosując nawet środki przymusu.

4. Zakres posług religijnych obejmował sakramenty św. oraz odprawianie pogrzebów i te obrzędy, przy których posługiwano się olejami św. zwanymi krzyżmem. Prawdopodobnie były to poświęcenia praktykowane w wiekach średnich, dziś nie są znane.

III. BEZPŁATNOŚĆ POSŁUG RELIGIJNYCH W ŚWIETLE POSTANOWIEŃ SYNODÓW DIECEZJALNYCH

Wprowadzenie w życie postanowień soborów powszechnych oraz statutów Mikołaja Trąby odnoszących się do omawianego zagadnienia mogło się odbywać przez podejmowanie stosownych uchwał na synodach diecezjalnych lub też przez wydawanie rozporządzeń przez biskupów ordynariuszy. Najczęściej biskupi posługiwali się w tym przypadku synodami, rzadziej zaś rozporządzeniami wydawanymi głównie w XVIII w., kiedy zwoływano coraz mniej synodów.

Ogólna liczba synodów, których statuty dochowały się do naszych czasów w starodrukach lub we współczesnych publikacjach, wynosi około 130. Spośród nich 70 zajmowało się sprawą ofiar "iura stolae", o czym świadczy załączony wykaz. Ta znaczna liczba synodów wskazuje, że sprawa uiszczania ofiar "iura stolae" była wtedy aktualna w naszym kraju i zwracała na siebie uwagę ówczesnego społeczeństwa.

Omawianą problematykę interesowały się synody wszystkich diecezji, gdyż brak informacji dotyczącej tego tematu odnosi się tylko do diecezji smoleńskiej. Na podstawie załączonego wykazu można by sądzić, że ofiarami "iura stolae" najczęściej zajmowały się synody diecezji uboższych, np. w diecezji przemyskiej ten temat był przedmiotem obrad 6 synodów, w wileńskiej - 7, w łuckiej - 6, lecz tą problematyką interesowały się również diecezje bogatsze, np. w diecezji włockawskiej 7 synodów, a w archidiecezji gnieźnieńskiej 4 synody.

Jest jednak faktem niezaprzeczalnym, iż ofiarami "iura stolae" najczęściej zajmowały się synody w XVII i XVIII w. Zjawiska tego nie da się wytłumaczyć jedynie faktem, że z tego okresu zachowała się znaczna liczba statutów synodalnych, ale raczej trzeba wyjaśnić ówczesną sytuacją gospodarczą naszego kraju. W tym bowiem czasie był on niszczonej przez wojny, przechodzące i kwatrujące wojska, epidemie przerzedzające ludność oraz nieurodzaje w polach²⁵. Wydarzenia te spowodowały wyniszczenie gospodarcze, zubożenie ludności i pomniejszenie dochodów duchowieństwa parafialnego płynących głównie z dziesięcin. Ubytki te kler usiłował zrekompensować pobieraniem wyższych ofiar "iura stolae", co z kolei było powodem do składania przez ludność licznych skarg na ręce biskupów zmuszając ich do większego zainteresowania się omawianą sprawą na synodach.

Przepisy dotyczące ofiar "iura stolae" znajdują się niekiedy wśród postanowień synodalnych zajmujących się obyczajami kleru, a zwalczających jego chciwość wyrażającą się w pobieraniu wysokich opłat²⁶. Inne - a tych jest najwięcej - znajdują się wśród statutów mówiących o udzielaniu sakramentów św. i odprawianiu pogrzebów²⁷. Przepisy te nie są bogate pod względem treści, która bardzo często zawarta jest tylko w jednym lub kilku zdaniach, a obszerniejsze należą do rzadkości.

Główną myślą postanowień synodalnych dotyczących omawianego zagadnienia jest w pierwszym rzędzie dążność do utrzymania zasady, aby wszystkie posługi religijne spełniane przez duchownych na rzecz wiernych były bezpłatne. Dość często zatem synody przypominały ją duchowieństwu za pomocą słów zaczerpniętych z Ewangelii: "co otrzymaliście darmo, winno być darmo dawane", podawanych w rozmaitych wersjach²⁸. Spośród wszystkich synodów jeden tylko synod archidiecezji gnieźnieńskiej z 1720 r. ujmował to zagadnienie od strony prawnej. Stwierdzał on, że duszpasterze winni wiedzieć o tym, iż dochody beneficjalne pobierają po to, aby bezpłatnie służyli swoim wiernym duchowną posługą²⁹.

Synody wprowadzając zasadę bezpłatności posług religijnych określały ją za pomocą zakazu pobierania opłat od

wiernych, który był zamieszczany niemal we wszystkich postanowieniach synodalnych zajmujących się omawianą problematyką. Mimo że są one sformułowane w sposób niemal schematyczny, to jednak zawierają pewne elementy wynikające z ducha czasu, w którym zostały ogłoszone, lub też charakterystyczne dla danego regionu. Zakaz ten był najsurowiej redagowany w XV w. Stąd synody: diecezji krakowskiej z 1408 r.³⁰ i diecezji przemyskiej z 1415 r.³¹, w sposób wyraźny zabraniały sprzedawania sakramentów św. Wydaje się jednak, że ich wypowiedzi nie należy rozumieć w ścisłym tego słowa znaczeniu. Z treści bowiem statutów synodu diecezji przemyskiej z 1415 r. wynika, że napiętnował on tylko żądanie i pobieranie opłat za posługi religijne i w ślad za statutami Jakuba Świnki nazwał te czynności sprzedawaniem sakramentów³². Późniejsze zaś synody diecezji: łuckiej z 1519 r.³³, płockiej z 1589 r.³⁴, kijowskiej z 1762 r.³⁵ i wielu innych³⁶, traktowały pobieranie opłat w sposób bardziej łagodny, nie nazywały tego bowiem sprzedawaniem sakramentów, a jedynie poprzestawały na napiętnowaniu domagania się i egzekwowania przez duchowieństwo opłat, świadczeń, wynagrodzeń czy innych należności z tytułu dokonanych posług religijnych.

Były przypadki stosowania przez księży środków przymusu wobec wiernych celem uzyskania pożądanego zapłaty za udzielenie sakramentów. Sprawa ta znalazła swe odzwierciedlenie w postanowieniach synodów: diecezji chełmińskiej z 1583 r.³⁷, żmudzkiej z 1752 r.³⁸ i innych³⁹, które również surowo karmiły to zjawisko jako karygodne. Nic jednak nie wspominały one o sposobach przymuszania. Należy jednak przypuszczać, iż jednym z nich było odmawianie posługi religijnej. Domniemanie to potwierdza informacja znajdująca się w statutach synodu diecezji przemyskiej z 1621 r. Otóż zostały na nim ostro potępione przez biskupa przypadki odmawiania pogrzebów chrześcijańskich tym zmarłym, którzy nie odprawili ostatniej wielkanocnej spowiedzi św. i nie przyjęli komunii św. oraz nie zostali zaopatrzeni sakramentami św. w niebezpieczeństwie śmierci. Niemożność skorzystania przez nich z posług religijnych - jak mówią statuty - nie wynikała z ich złej woli lub niedbalstwa, lecz była spowodowana surowością miejscowych proboszczów, którzy odmawiali im przyjmowania sakramentów tylko dlatego, że

z powodu ubóstwa nie mogli oddać plebanom należnych dziesięcin, mesznego czy też innych świadczeń. Stąd odmawianie pogrzebów w takiej sytuacji synod określił jako ciężkie przestępstwo zagrożone karą pieniężną w wysokości 20 grzywien, a ponadto biskup według własnego uznania mógł nałożyć inne kary⁴⁰.

Podobne przypadki odmawiania pogrzebów częściej musiały mieć miejsce, skoro wypowiedział się na ten temat także synod diecezji chełmińskiej z 1745 r., który upominał proboszczów, by nie odmawiali pogrzebów z powodu nieuiszczenia opłaty przez rodzinę zmarłego⁴¹. Do tej sprawy nawiązywała także instrukcja sporządzona przez biskupa diecezji włocławskiej w XIV w., a przeznaczona dla wizytatorów parafii, w której było postawione następujące pytanie: czy proboszczowie odmawiają wiernym udzielania sakramentów z powodu nieuiszczenia im zapłaty?⁴²

Niektóre zaś synody, nie chcąc dopuścić do pobierania omawianych świadczeń przez duchownych zakazywały zawierania umów między nimi a zainteresowanymi osobami w przedmiocie wynagrodzenia za spełnienie posług religijnych, a w szczególności za odprawianie pogrzebów. Krótko wzmiankowały o tym synody: diecezji płockiej z 1423 r., włocławskiej z 1427 r., przemyskiej z 1529 r., kijowskiej z 1762 r. i wiele innych⁴³. Obszer- nie zaś ten zakaz został zilustrowany przez synod diecezji płockiej z 1593 r. Postanawiał on, iż tego rodzaju umowa nie może być zawierana nie tylko za pomocą słów, lecz również przy pomocy gestów, czy jakichkolwiek innych znaków tak między zainteresowanymi osobami, jak i za pośrednictwem osób trzecich⁴⁴. W podobny sposób był sformułowany zakaz przez inne jeszcze synody⁴⁵.

Tak zwane sprzedawanie sakramentów, czy też żądanie lub wymuszanie zapłaty za ich udzielanie oraz zawieranie umów w tym przedmiocie było określane przez niektóre synody jako przestępstwo symonii lub jej bliskie czy też mające skazę, plamę symonii. Taką ocenę wymienionych czynów podawały synody diecezji: płockiej z 1593 r., łuckiej z 1607 i 1745 r. i wiele innych⁴⁶. Stąd groziły one duchownym za tego rodzaju przestępstwa takimi karami, jakie były przewidziane za dopuszczenie się symonii.

Natomiast synody archidiecezji gnieźnieńskiej z 1407 r. czy też diecezji włocławskiej z 1477 r. i inne groziły karą pieniężną, tzw. synodalną, w wysokości trzech grzywien⁴⁷. Z uwagi zaś na to, że w ciągu omawianego okresu wartość pieniądza ulegała dewaluacji, i kary pieniężne przestawały być dokuczliwe, więc niektóre synody z XVII w. zaczęły wymierzać wyższe stawki, np. synod diecezji chełmskiej z 1624 r. zagroził duchownym karą pieniężną w podwójnej wysokości w stosunku do pobranej zapłaty za odprawiony pogrzeb⁴⁸.

Karanie zaś kościelnymi cenzurami, tj. ekskomuniką lub suspensą, przewidywały synody diecezji: krakowskiej z 1408 r. i wileńskiej z 1582 r.⁴⁹ Natomiast synod diecezji włocławskiej z 1589 r. zagroził pozbawieniem beneficjum⁵⁰. Wiele zaś synodów nic nie wspominało o stosowaniu kar oznaczonych, lecz możliwość ukarania pozostawiała do uznania biskupów. Tak postanowiły synody diecezji płockiej z 1423 i 1593 r., chełmińskiej z 1745 r. i wiele innych⁵¹. W większości jednak przypadków synody milczały na temat stosowania jakichkolwiek kar, a jedynie napiętnowały pobieranie opłat jako czyny nieetyczne, grzeszne przenosząc w ten sposób omawianą problematykę na płaszczyznę moralną⁵².

Synody diecezjalne, wprowadzając w życie statuty Mikołaja Trąby nie tylko zabraniały pobierania opłat za udzielanie sakramentów lecz także zezwalały duchownym na przyjmowanie od wiernych dobrowolnych ofiar. Znalazło to wyraz w konstrukcji przepisów, które w pierwszej części mówią o zakazie, a w drugiej części o zezwoleniu.

Z uwagi na to, że ofiary były dawane przez wiernych przy okazji korzystania z posług religijnych, więc ta okoliczność stwarzała sprzyjającą sytuację do przekształcenia ich w zapłatę. Stąd synody, chcąc temu zapobiec, ściśle precyzowały warunki, które musiały być zachowane przy wręczaniu omawianych ofiar. Otóż synody diecezji: krakowskiej z 1408 r., włocławskiej z 1477 r., łuckiej z 1519 r. nakazywały, aby ofiary "iura stolae" były przyjmowane przez duchownych dopiero po udzieleniu sakramentów, a nigdy przed ich dokonaniem⁵³. Tym sposobem dążyły one do wykluczenia możliwości zastosowania jakiegokolwiek przymusu ze strony duchownych.

Inne zaś synody, jak np. diecezji chełmskiej z 1624 r., chełmińskiej z 1745 r. podkreślały, iż ofiary „iura stolae” winny być zbliżone swym charakterem do jałmużny i jako takie nie mogły mieć wielkiej wartości⁵⁴. Synod zaś przemyski z 1415 r. wzmiankował, aby duchowni przyjmując ofiary okazywali ofiarodawcom wdzięczność za ich złożenie⁵⁵.

Kolejną okolicznością uzasadniającą przyjmowanie ofiar był panujący zwyczaj. Wspominały o tym synody diecezji: łuckiej z 1519 r., przemyskiej z 1529 r. i wiele innych⁵⁶. Według postanowienia synodu archidiecezji gnieźnieńskiej z 1407 r. i diecezji włocławskiej z 1516 r. zwyczaj ten jako chwalebny winien być podtrzymywany przez wiernych i przypominany im przez duchownych⁵⁷. Synody zaś diecezji: krakowskiej z 1408 r., płockiej z 1423 r., włocławskiej z 1477 r., mówiły o potrzebie zastosowania kar kościelnych wobec tych osób, które odmawiałyby złożenia ofiary, jaką przewidywał miejscowy zwyczaj⁵⁸. Niektóre zaś synody, szczególnie XVIII-wieczne uzasadniały konieczność przyjmowania ofiar „iura stolae” tym, że dochody beneficjalne są niekiedy szczupłe i nie wystarczają nie tylko na utrzymanie wikariusza przy parafii, ale nawet proboszcza, stąd stanowią one pewne uzupełnienie dochodów pochodzących z beneficjum⁵⁹. Wynika z tego, że ofiary „iura stolae”, które wolno było przyjmować, miały specyficzny charakter, korzystający z posług religijnych był bowiem zobowiązany do ich uiszczenia, a nawet, zdaniem niektórych synodów, mogły być wyegzekwowane za pomocą środków przymusu. Zatracały przez to całkowitą dobrowolność, istotną cechę ofiary, a zbliżały się do zapłaty.

IV. ZAKRES POSŁUG RELIGIJNYCH WOLNYCH OD OPŁATY

Posługi religijne, na które rozciągał się zakaz pobierania opłat zostały wymienione przez sobory laterańskie, a dokładniej określały je statuty Mikołaja Trąby z 1420 r. Należały do nich: chrzest, komunie św., namaszczenie chorych, błogosławienie związków małżeńskich oraz odprawianie pogrzebów⁶¹. Analogicznie wymieniały je synody diecezji włocławskiej z 1477 r. i wileńskiej z 1852 r.⁶² Żaden z nich nie wymienił pełnego katalogu religijnych posług /podawano je

raczej w sposób przykładowy/ - można o nim mówić dopiero po zapoznaniu się ze wszystkimi uchwałami synodalnymi.

Synody diecezjalne mówiąc o zakazie pobierania opłat najczęściej informowały o sakramentach w ogóle, bez ich szczegółowego wyliczania, a tylko w niektórych przypadkach wymieniały nazwę jednego czy drugiego sakramentu. Ten sposób konstruowania przepisów przez synody był podyktowany dwoma powodami. Jednym powodem były nadużycia występujące przy okazji udzielania tych sakramentów, które zostały wspomniane w statutach, a drugim powodem była potrzeba zinterpretowania obowiązujących przepisów prawnych celem dostosowania ich do nowej sytuacji.

O bezpłatnym udzielaniu sakramentu chrztu mówiły synody dość często⁶³. Chrzest jest sakramentem pierwszym i najważniejszym w życiu chrześcijan, jego szafowanie nie mogło więc napotykać jakichkolwiek trudności. Stąd synody diecezji: poznańskiej z 1420 r., włockławskiej z 1517 r. i chełmińskiej z 1583 r., groziły proboszczom karą pieniężną, gdyby żądali zapłaty za jego udzielanie⁶⁴. Synod zaś diecezji włockławskiej z 1585 r. upominał duchownych, aby nie odmawiali udzielania chrztu z powodu uprzedzeń czy też gniewu, jaki mogliby odczuwać w stosunku do swych parafian jedynie dlatego, że nie oddali dziesięciny lub innych świadczeń⁶⁵.

Na chrzest osób dorosłych zwrócił uwagę synod diecezji łuckiej z 1621 r. Jej teren zamieszkiwała wówczas ludność bardzo zróżnicowana pod względem religijnym. Zapewne musiały być także częste wypadki przechodzenia osób dorosłych na religię katolicką i przyjmowania przez nich chrztu św., a przy tej okazji proboszczowie nie zapominali upomnieć się o zapłatę. Stąd wzmiankowany synod przypomniał tamtejszemu duchowieństwu zakaz pobierania opłat za udzielenie chrztu zarówno dzieciom, jak i osobom dorosłym⁶⁶. Natomiast synod diecezji wileńskiej z 1717 r., mówiąc o bezpłatności chrztu, rozszerzył ten przepis także na obrzęd błogosławienia matek po chrzcie dziecka, tzw. wywód⁶⁷.

Nieco rzadziej zajmowały się synody ofiarami dawanymi z okazji przystępowania do komunii św.⁶⁸ Datki te były bowiem niskie, a przez to nie dawały powodu do powstawania sporów.

Mimo to niektóre synody zwracały uwagę na to, by ofiary te nie przekształciły się w obowiązkowe świadczenie. Charakterystyczne informacje dotyczące tegoż przedmiotu podaje synod łucki z 1607 r., który powoływał się na fakt, iż wielu duchownych udzielając komunii św. ustawia tacę na stopniach ołtarza celem pobierania ofiar od komunikujących osób. Praktyka ta jako bliska symonii została napiętnowana przez wspomniany synod⁶⁹.

Również korzystanie przez wiernych z sakramentu - zdaniem wielu synodów - winno być bezpłatne⁷⁰. Jednak ofiary dawane przez penitentów przy tej okazji wzbudzały pewne podejrzenia. Stąd synod diecezji chełmskiej odprawiony za rządów Jana Biskupca w 1445 r. napiętnował tych duchownych, którzy odmawiali słuchania spowiedzi, bądź też nie udzielali rozgrzeszenia dotąd, dopóki nie uzyskali zapłaty. Takie postępowanie duchownych synod określił jako symoniackie, a spowiedników pobierających tego rodzaju opłaty zobowiązywał do restytucji⁷¹.

Synod diecezji łuckiej z 1684 r. zwrócił uwagę na panującą w niej zwyczaj przynoszenia do kościoła rozmaitych podarunków z okazji wielkanocnej spowiedzi. Z uwagi zaś na to - jak mówi statut synodu - iż według mniemania wiernych odpuszczenie grzechów jest uzależnione od złożonej ofiary, zwyczaj ten winien być przez księży zaniechany⁷². Analogicznie ustosunkował się do tego rodzaju praktyk synod diecezji poznańskiej z 1689 r. i chełmińskiej z 1745 r.⁷³

Miały także miejsce inne zwyczaje związane ze spowiedzią wielkanocną. Mówią o nich uchwały sejmiku województwa sandomierskiego z 1728 r. Otóż szlachta zgromadzona na nim żaliła się, że duchowieństwo parafialne zmusza poddaną ludność udającą się do wielkanocnej spowiedzi do wykonywania gospodarczych prac⁷⁴. Prawdopodobnie zwyczaj ten nie był odosobniony, lecz panował także w innych regionach kraju, o czym świadczą piętnujące go zarządzenia wydane przez niektórych biskupów na początku XVIII w.⁷⁵

Trzeba nadmienić tutaj także o kartkach do spowiedzi wielkanocnej, które były rozprowadzane wśród parafian w celach ewidencyjnych. Aczkolwiek statuty synodelne nic nie wspo-

minają o opłatach za nie pobieranych, to jednak istniała tego rodzaju praktyka. Wspominają o niej akta wizytacji biskupiej w diecezji krakowskiej z 1763 r. Otóż proboszcz parafii Kroczyce otrzymał upomnienie od biskupa, ponieważ pobierał wygórowane opłaty za kartki do spowiedzi wielkanocnej⁷⁶.

Sprawą udzielania chorym sakramentu namaszczenia i pobieraniem opłat z tego tytułu zajęło się tylko kilka synodów przypominając o jego darmowym szafowaniu⁷⁷. Synod diecezji wileńskiej z 1582 r. podkreślił z naciskiem, aby duchowni, którzy wyjeżdżają do chorych własnym pojazdem, nie żądali zapłaty z tego tytułu, a poprzestawali na przyjęciu dobrowolnej ofiary, inaczej zaś postępując narażają się na ukaranie ekskomuniką⁷⁸. Większy nacisk położył na tę sprawę synod diecezji płockiej z 1698 r. Zakazywał on duchownym pobierania jakichkolwiek datków z okazji zaopatrywania chorych w sakramenty św. Przyjmowanie ofiar w takich okolicznościach - jak mówi uchwała - mogłoby powstrzymać wielu ubogich ludzi od korzystania z nich jedynie dlatego, że nie stać ich na złożenie ofiary. Dodać tutaj należy, iż synod zobowiązał proboszczów do ogłoszenia parafianom powyższego statutu⁷⁹.

O bezpłatności błogosławienia związków małżeńskich mówiło wiele synodów, lecz nie wprowadzały żadnych nowych postanowień⁸⁰. Jedynie synod diecezji wileńskiej z 1717 r. mówiąc o zakazie pobierania opłat za śluby zabronił również ich egzekwowania z okazji obrzędu błogosławienia niewiasty po ślubie przy tzw. wywodzie⁸¹.

Synody diecezjalne nic nie wspominały o udzielaniu sakramentów bierzmowania i przyjmowaniu święceń kapłańskich w interesującym nas zakresie. Milczenie źródeł na ten temat jest uzasadnione faktem, że obydwa sakramenty były udzielane przez biskupów.

Bardzo wiele czasu i miejsca poświęciły synody sprawie odprawiania pogrzebów i pobierania opłat z tego tytułu, co uwidoczniło się w licznych uchwałach. Należy zatem sądzić, iż występujące wówczas potrzeby zmuszały do zajęcia się tą kwestią. Najczęściej synody zajmowały się sprawą opłat po-

grzebowych. Zgodnie z ich uchwałami winny one mieć charakter dobrowolnych ofiar w ścisłym tego słowa znaczeniu, a zatem wolnych od jakiegokolwiek przymusu i żądań stawianych przez proboszczów⁸². Jednocześnie zwracały uwagę na fakt, iż ofiary dawane przez wiernych przy tej okazji są czymś należnym Kościołowi lub duchownemu na mocy istniejącego zwyczaju, o czym wyraźnie mówił synod diecezji włocławskiej z 1477 r.⁸³

Nadmienić tutaj trzeba o pogrzebach ludzi ubogich. Synody bowiem zobowiązywały proboszczów do tego, by pogrzeby biednych osób były odprawiane zupełnie bezpłatnie, bez przyjmowania nawet najmniejszych ofiar, o czym sygnalizują statuty synodów: diecezji warmińskiej z 1610 r., poznańskiej z 1720 r., łuckiej z 1726 r. i wiele innych⁸⁴. Synod zaś diecezji chełmskiej z 1624 r. polecał proboszczom, aby pogrzeby ubogich odbywały się w sposób uroczysty, tj. przy dźwięku dzwonów, z emblematami religijnymi niesionymi w czasie procesji, w której winien brać udział proboszcz oraz uczniowie miejscowej szkoły, zwani scholarzami⁸⁵.

Niektóre synody zajmowały się nie tylko sprawami opłat pogrzebowych z tytułu odprawiania obrzędów, lecz także omawiały sprawę miejsca przeznaczanego na grób. Na ten temat wypowiedział się synod archidiecezji gnieźnieńskiej z 1407 r. stanowiąc, że w świątyni może być pochowane tylko ciało miejscowego patrona lub znacznego dobroczyńcy, natomiast ciała innych osób zmarłych mogły być tam pochowane po uzyskaniu zgody proboszcza i uiszczeniu opłaty w wysokości jednej grzywny, którą należało wręczyć miejscowemu witrykusowi jako należność przypadającą parafialnemu kościołowi⁸⁶. Podobnie tę sprawę rozstrzygał synod diecezji chełmskiej z 1440 r., lecz późniejszy jej synod uchylił obowiązek opłaty, tzw. pokładnego, a wprowadził w jego miejsce dobrowolną ofiarę stwierdzając, że ziemia cmentarna przeznaczona na grzebanie ciał zmarłych ludzi nie może być sprzedawana⁸⁷. Takie rozwiązanie podawało też wiele innych późniejszych synodów⁸⁸.

Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja pod tym względem na ziemiach litewskich. Był tam bowiem zakorzeniony z czasów pogańskich zwyczaj chowania zmarłych w lesie, na polach lub łąkach. Stąd tamtejsze synody diecezji: żmudzkiej z 1636

i 1647 r., łuckiej z 1726 r. i wileńskiej z 1744 r., w pierwszym rządzie zmierzały do jego zwalczania, stąd nie mogły stanowić w sprawie opłat cmentarnych⁸⁹; jedynie synod diecezji żmudzkiej z 1647 r. poruszył tę kwestię zabraniając pobierania jakichkolwiek opłat, a na przyjęcie dobrowolnej ofiary zezwalał tylko w wyjątkowych okolicznościach. Na podstawie analizy materiałów źródłowych omówionych wyżej dochodzimy do wniosku, że pobieranie ofiar "iura stolae" przez duchowieństwo miało szerszy zakres, niż było to ustalone w uchwałach soborów laterańskich czy też statutach Mikołaja Trąby.

V. KONTROLA I JEJ REZULTATY

Kontrola nad przestrzeganiem przepisów prawa należała w całości do biskupów; ci zaś często powierzali ją archidia-
konom i dziekanom, którzy najczęściej dokonywali jej w czasie wizytacji parafii. W tym celu biskupi opracowywali dla wizytatorów specjalne instrukcje informujące ich o sprawach, na które winni zwrócić uwagę w czasie spełniania powierzonego im zadania. Kilka tego rodzaju dokumentów zachowało się do współczesnych czasów.

Najstarsza instrukcja, wydana przez biskupa włockawskiego w XIV w., polecała wizytatorom, aby zwracali uwagę na to, czy duchowni odmawiają wiernym udzielania sakramentów z powodu nieuiszczenia opłaty⁹⁰. Podobną dyrektywę zawierała instrukcja wydana przez biskupa diecezji poznańskiej na przełomie XIV i XV w.⁹¹ Natomiast instrukcja archidiecezji gnieźnieńskiej, sporządzona około połowy XV w., nakładała na wizytatorów obowiązek bardzo szczegółowego prześledzenia omawianej sprawy. Zawierała bowiem pytanie; czy duchowni poprzestają na przyjmowaniu dobrowolnych ofiar z tytułu udzielania sakramentów, czy też może upominają się o zapłatę lub zawierają umowy odnoszące się do wynagrodzenia, które chcą pobierać jeszcze przed dokonaniem religijnej posługi⁹². Podobne dyrektywy podawała wizytatorom instrukcja biskupa kujawskiego z 1487 r.⁹³ Instrukcja zaś biskupa żmudzkiego wydana na synodzie w 1639 r. zwracała większą uwagę na obyczaje kleru. Zgodnie z jej brzmieniem duchowni, kierując się chciwością, często wymuszają nadmierne opłaty za posługi religijne⁹⁴.

Wszystkie te dokumenty, aczkolwiek zachowało się ich niewiele, świadczą o tym, że biskupi zwracali baczna uwagę na sprawę pobierania przez duchownych ofiar "iura stolae".

Więcej informacji odnoszących się do omawianego zagadnienia należałoby spodziewać się w księgach wizytacji, niestety zachowało się ich bardzo mało z XV czy XVI w. i na ten temat nie podają żadnych wzmianek. Dużo więcej tego rodzaju materiałów źródłowych mamy z XVII i XVIII w., lecz tylko niektóre z nich zawierają krótkie i lakoniczne informacje dotyczące omawianej problematyki. Do tych należą księgi wizytacji dekanatu przytyckiego z 1759 r.⁹⁵, skrzyneckiego z 1759 r.⁹⁶, archidiaconatu uniejowskiego z 1761 r.⁹⁷, ziemi kaliskiej z 1765 r.⁹⁸, dekanatu Łekno z 1760 r.⁹⁹ i inne¹⁰⁰. Zamieszczone w nich przekazy podają tylko stwierdzenie, że ofiary "iura stolae" są uiszczane zgodnie z przepisami zawartymi w instrukcji wydanej przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, a niekiedy tylko mówią o ich wysokości lub też nadmieniają o braku skarg ludności z powodu pobierania wysokich opłat¹⁰¹.

Pozostałe zaś księgi wizytacyjne informują o "iura stolae" tylko w tych przypadkach, kiedy należało upomnieć proboszcza z powodu zdzierstwa¹⁰². Na tej podstawie wolno domniemywać, że wiadomości zebrane w czasie wizytacji nie były w całości odnotowywane w protokołach. W wielu bowiem przypadkach biskupi, zabierając głos na synodach lub w wydawanych zarządzeniach, powoływali się na fakt otrzymywania od ludności wielu skarg kierowanych pod adresem duchowieństwa z powodu pobierania nadmiernych opłat. Wzmiankują o tym statuty synodów diecezji: włocławskiej z 1586 r., płockiej z 1593 r., chełmskiej z 1624 r., krakowskiej z 1643 r. i wileńskiej z 1744 r.¹⁰³, a także zarządzenia biskupów: chełmińskiego - z 1684 r.¹⁰⁴, łuckiego - z 1722 r.¹⁰⁵ i krakowskiego - z 1737 r.¹⁰⁶

Zdarzały się też przypadki, iż niektóre osoby czując się poszkodowane przez proboszcza egzekwowaniem nadmiernych opłat wносиły skargi do sądu biskupiego. Otóż w 1727 r. został pozwany do sądu proboszcz parafii Dąbrowa. Po rozpatrzeniu sprawy sąd udzielił mu upomnienia oraz nakazał, aby

w przyszłości przyjmował ofiary zgodnie z zarządzeniem biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, ale o wymierzeniu kary akta nic nie mówią - prawdopodobnie pozwany proboszcz oczyścił się z postawionego zarzutu¹⁰⁷.

Na podstawie materiałów źródłowych przeanalizowanych wyżej należy sądzić, iż w XVII i XVIII w. duchowieństwo nie przestrzegało przepisów prawa dotyczących pobierania ofiar "iura stolae", również przeprowadzane w czasie wizytacji kontrole nie przyniosły pożądanego skutku, skoro przybywało coraz więcej zażaleń pod adresem duchowieństwa, przybierając niekiedy charakter powszechny. Dowodem na to są akta sejmiku województwa sandomierskiego z 1728 r., na którym szlachta zarzucała duchowieństwu, iż uciska ono poddaną ludność z dóbr szlacheckich przez pobieranie wysokich opłat za pogrzeby. Według jej wypowiedzi bywały nawet takie przypadki, że chłopi musieli wyzbywać się żywego inwentarza w gospodarstwach, aby pokryć koszty pogrzebów, przy okazji zaś spowiedzi wielkanocnej - o czym była wzmianka wyżej - zmuszani byli przez proboszczów do wykonywania prac gospodarczych¹⁰⁸.

Skargi wypowiedziane na sejmiku sandomierskim nie były zjawiskiem odosobnionym, podobną informację zamieścił bowiem prymas Gabriel Podoski w swych pamiętnikach. Píše w nich, iż w 1720 r. szlachta zebrana na sejmiku jednego z województw skierowała do biskupów zgromadzonych na sejmie specjalne pismo, w którym postawiła zarzut, iż duchowieństwo parafialne pobiera zbyt wysokie opłaty za chrzty, śluby i pogrzeby, i to nie tylko od ludności zamożnej, lecz także od osób ubogich. Biskupi zaś, odpowiadając na to - jak pisze prymas - złożyli obietnicę, iż w najbliższym czasie wydadzą stosowne zarządzenia w tej sprawie, a duchowni dopuszczający się zdzierstwa zostaną ukarani¹⁰⁹. Problematyka dotycząca opłat "iura stolae" mieściła się również w manifeście, zwanym "supliką torczyńską", obiegającym kresowe ziemie w 1767 r. Domagano się w nim wprowadzenia taksy za posługi religijne spełniane przez duchowieństwo¹¹⁰. Te zjawiska były sygnałem oznaczającym potrzebę wprowadzenia nowych rozwiązań prawnych w dziedzinie tutaj omawianej. Tymi nowymi rozwiązaniami były pojawiające się w niektórych diecezjach taksy opłat "iura stolae" ogłaszane na synodach, lub w wydawanych zarządzeniach biskupich¹¹¹,

Materiały źródłowe przeanalizowane w niniejszym opracowaniu pozwalają wysnuć wniosek, że uchwały synodów zajmujących się sprawą ofiar "iura stolae" koncentrowały się wokół dwóch problemów. Jednym z nich było zwalczanie pobierania, w ścisłym tego słowa znaczeniu, opłat przez duchowieństwo. Chcąc zaś zachować zasadę bezpłatności posług religijnych groziły duchownym, którzy odważyliby się na egzekwowanie za nie zapłaty, rozmaitymi karami. Drugim zaś zagadnieniem poruszonym przez synody było nakłanianie duchowieństwa do poprzestania na przyjmowaniu dobrowolnych ofiar. Kiedy zaś postanowienia synodów nie były w zupełności respektowane, wówczas zaczęto wprowadzać taksy opłat. Przez cały omawiany okres biskupi czuwali nad tą sprawą i nie pozostawiali jej w gestii niższego duchowieństwa ograniczając w ten sposób jego chęć do gromadzenia dóbr materialnych ze szkodą wiernych.

WYKAZ SYNODÓW ZAJMUJĄCYCH SIĘ SPRAWĄ OFIAR "IURA STOLAE"

Lp.	Rok odprawy synodu	Nazwa diecezji	Źródło informacji
1	2	3	4
1.	1402	włocławska	Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae. Ed. Z. Chodyński. Varsaviae 1890 s. 4 /skrót:- Statuta synodalia/.
2.	1406	wrocławska	J. S a w i c k i. Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne. T. 10: Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty. Wrocław 1963 s. 361 /skrót - Conc. Pol./.
3.	1407	gnieźnieńska	Conc. Pol. T. 5: Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty. Warszawa 1950 s. 261.
4.	1408	krakowska	B. U l a n o w s k i. Kilka uwag o statutach synodów diecezjalnych krakowskich z XIV i XV w. "Archiwum Komisji Historycznej" 5:1889 s. 23. /AKH/.
5.	1415	przemyska	Conc. Pol. T. 8: Synody diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego i ich statuty. Wrocław 1957 s. 129.
6.	1420	poznańska	Conc. Pol. T. 7: Synody diecezji poznańskiej i ich statuty. Poznań 1952 s. 36, 159.
7.	1423	płocka	Conc. Pol. T. 6: Synody diecezji płockiej i ich statuty. Warszawa 1952 s. 220-241.
8.	1427	włocławska	Statuta synodalia s. 13.
9.	1440	chełmska	Conc. Pol. T. 4: Najdawniejsze statuty synodalne diecezji chełmskiej z XV wieku. Lublin 1948 s. 86.

1	2	3	4
10.	1445	chełmska	Conc. Pol. T. 4 s. 212.
11.	1446	wrocławska	Conc. Pol. T. 10 s. 448.
12.	1456	gnieźnieńska.	B. U l a n o w s k i. Acta capitulorum Gneznensis. Poznaniensis et Vladislaviensis /1408-1530/. Cracoviae 1894 s. 420.
13.	1477	włocławska	Statuta synodalia, s. 20.
14.	1509	krakowska	Conc. Pol. T. 1: Statuty synodalne krakowskie bpa Jana Kornarskiego z 1509 r. Lublin 1961 s. 52.
15.	1512	gnieźnieńska	Conc. Pol. T. 5 s. 106.
16.	1516	włocławska	Statuta synodalia s. 29-30.
17.	1519	łucka	Conc. Pol. T. 3: Synody diecezji łuckiej i ich statuty. Warszawa 1949 s. 91.
18.	1528	wileńska	Conc. Pol. T. 2: Synody diecezji wileńskiej i ich statuty. Warszawa 1948 s. 127-128.
19.	1529	przemyska	Conc. Pol. T. 8 s. 159.
20.	1565	warمیńska	F. H i p l e r. Constitutiones synodales Varmienses, Sambiensis, Pomesanienses, Culmensis nec non provinciales Rigenses. Brunsbergae 1899 s. 49-50 /skrót - Hipler/.
21.	1565	włocławska	Statuta synodalia s. 78.
22.	1582	wileńska	Conc. Pol. T. 2 s. 137.
23.	1583	chełmińska	Constitutiones synodales necnon ordinationes dioecesis Culmensis. Ed. A. Mańkowski. Fontes t. 24. Torunii 1929 s. 36, 55-56 /skrót - Mańkowski/.
24.	1585	włocławska	Statuta synodalia s. 90.
25.	1586	włocławska	Statuta synodalia s. 109.
26.	1589	płocka	Conc. Pol. T. 6 s. 282.

1	2	3	4
27.	1593	płocka	Conc. Pol. T. 6 s. 312.
28.	1601	krakowska	Constitutiones Synodi Dioecesis Cracoviensis A. D. 1601 celebratae Praesidente Bernardo Maciejowski s. 40-41.
29.	1604	chełmska	Conc. Pol. T. 9: Synody diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego z XVI-XVIII wieku i ich statuty. Wrocław 1957 s. 102.
30.	1605	chełmińska	Mańkowski s. 98.
31.	1607	włocławska	Statuta synodalia s. 156-157.
32.	1607	łucka	Synodus Dioeciesana Luceoriensis celebrata A. D. 1607. Zamoscii 1607 c. V: "De observandis et evitandis generatim in administratione sacramentorum".
33.	1610	warmińska	Hipler s. 95-96.
34.	1613	wileńska	Constitutiones Synodorum Dioecesis Vilmensis per [...] Benedictum Woyna [...] / Diversis Temporibus celebrata. Vilnae A. D. 1613 c. 14: "De funeribus et exequiis".
35.	1620	gnieźnieńska	Synodus Archidioeciesana Gnesnensis Ab [...] Laurentio Gembicki [...] Habita Lovicii A. D. 1620. Cracoviae 1621 c. 10: "De ratione Administrationis Sacramentorum".
36.	1620	włocławska	Statuta synodalia s. 174.
37.	1621	łucka	Conc. Pol. T. 3 s. 103.
38.	1621	krakowska	Reformationes Generales [...] Dioecesis Cracoviensis pertinentes. Ab M. Szyszkowski [...] in Synodo Dioeciesana sancitae et promulgatae. A. D. 1621. Cracoviae 1621 s. 124.
39.	1621	przemyska	Conc. Pol. T. 8 s. 198-199.
40.	1624	chełmska	Conc. Pol. T. 9 s. 154, 169.

1	2	3	4
41.	1636	żmudzka	Collectanea Constitutionum Synodaliū Dioecesis Samogitiensis. Vilnae 1690 s. 55 /skrót - Collectanea constitutio- num/.
42.	1639	żmudzka	Collectanea Constitutionum s. 95-98.
43.	1641	chełmińska	Mańkowski s. 181, 211-213.
44.	1641	żucka	Constitutiones Synodi Dioecesis Luceo- riensis Ab [...] Andrea Gembicki [...] A. D. 1641 celebratae. Cracoviae b.r. c. VI: "De Sepulturis Mortuorum".
45.	1641	przemyska	Conc. Pol. T. 8 s. 260-261.
46.	1641	wrocławska	Statuta synodalia s. 227.
47.	1642	poznańska	Constitutiones et Decreta Synodi Dioe- cesanae Posnaniensi Praesidente [...] Andrea de Szoldry Szoldrski. A. D. 1642 [...] celebratae. Posnanie 1642 c. 9: "De administratione Sacramentorum."
48.	1643	płocka	Constitutiones et Decreta in Dioecetano Synodo Plocensis quam [...] Simon Kołodz- ki [...] habuit A. D. 1643 c. 16: "De exactionibus a Sacramentorum Admini- stratione et a Sepulturis Mortuorum."
49.	1643	krakowska	Synodus Dyocesana Ab [...] P. Gemb- icki celebrata A. D. 1643. Cracoviae b. r. s. 12.
50.	1647	żmudzka	Collectanea constitutionum s. 130.
51.	1655	wrocławska	Conc. Pol. T. 10 s. 688-689.
52.	1669	wileńska	Acta Synodi Dioecesis Vilmensis [...] Praesidente [...] Alexandro in Macieiów Sapiecha [...]. Vilnae 1669 cap. 18.
53.	1684	żucka	Synodus Luceoriensis et Brestensis per [...] Stanislaum in Magna Witwica Wit- wicki [...] celebrata [...]. A. D. 1684. Cap. II p. 7.
54.	1689	poznańska	Synodus Posnaniensis [...] celebrata per Stanislaum in Magna Witwica Witwicki [...] A. D. 1689. Varsaviae b. r. s. 36-37.

1	2	3	4
55.	1698	płocka	Statuty synodu płockiego bpa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego z 1698 roku. Wyd. W. Góralski. Płock 1984 s. 72, 74.
56.	1711	krakowska	Synodus Dioecesana Ab. [...] Casimiro a Łubna Łubieński [...] celebrata Cracoviae [...] A. D. 1711. Cracoviae 1711 s. 31-32.
57.	1717	chełmska	Conc. Pol. T. 9 s. 243.
58.	1717	wileńska	Decreta Sanctiones et Universa Acta Synodi Dioecesanae ab [...] Constantino Casimiro Brzostowski [...] A. D. 1717 [...] Vilnae celebratae. Vilnae b. r. s. 60.
59.	1720	poznańska	Synodus Dioecesana Posnaniensis sub [...] Christophoro Antonio in Skupow Szembek [...] celebrata A. D. 1720. Varsaviae b. r. cap. 21.
60.	1720	gnieźnińska	Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Skupow Szembek [...] Lovicii A. D. 1720 celebratae. Varsaviae b. r. cap. 13.
61.	1723	przemyska	Conc. Pol. T. 8 s. 328.
62.	1726	łucka	Constitutiones Synodales Dioecesis Luceoriensis et Brestensis ab [...] Stephano Boguslao [...] Rupniewski [...] Luceoriae [...] celebratae et promulgatae A. D. 1726. Varsaviae 1726 cap. 24.
63.	1726	warmińska	Synodus Dioecesana Varmiensis Autoritate Christophori Joannis Comitiss in Skupow Szembek [...] celebrata [...] A. D. 1726. B. m. r. s. 24, 83. Hipler s. 189, 221.
64.	1733	płocka	Constitutiones et Decreta Synodi Dioecesanae Plocensis sub [...] Andrea Stanislao Kostka in Załuskie

1	2	3	4
65.	1738	poznańska	<p>Załoski [...] Pultoviae A. D. 1733 celebratae. Varsaviae A. D. 1735 s. 144, 52.</p> <p>Constitutiones et Decreta Synodi Dioecesis Posnaniensis per [...] Stanislaum de Bazdan Hosium [...] Posnaniae A. D. 1738 celebratae. B. m. r. s. 199-201.</p>
66.	1744	wileńska	<p>Synodus Dioecesis Vilmensis ab [...] Michaelae Joanne Zienkiewicz [...] A. D. 1744 [...] celebrata. Vilnae b. r. s. 8, 31-32.</p>
67.	1745	chełmińska	<p>Constitutiones synodales Editae et promulgatae ab [...] Andrea Stanislaeo Kostka [...] in Załoskie Załoski [...] in Dioecesis Synodo celebrata [...] A. D. 1745. Brunsbergae 1746 s. 177, 192.</p>
68.	1752	żmudzki	<p>Synodus Dioecesis Mednicensis seu Samogitiae sub Auspiciis [...] Antonii Dominici [...] Tyszkiewicz [...] A. D. 1752 [...] celebrata. Vilnae b. r. s. 44, 55.</p>
69.	1762	kijowska	<p>Statuta dioecesis orthodoxae Kijoviensis celebratae Żytomiriae a. 1762 s. 83, 135.</p>
70.	1765	lwowska	<p>Synodus Dioecesis Leopoliensis sub [...] Venceslao Hieronymo de Bogusławice Sierakowski A. D. 1765 celebrata. Leopoli 1765 ses. II cap. 10.</p>

PRZYPISY

- 1 J. D ł u g o s z. Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. Ed. A. Przeździecki. Cracoviae 1863-1864 t. 1-3; J. Ł a s k i. Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis. Wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski. Gniezno 1880-1881 t. 1-2; Liber beneficiorum dioecesis Wladislaviensis z r. 1527. Wyd. S. Chodyński. T. 9. Włocławek 1891; Księga uposażeń diecezji poznańskiej z r. 1510. Wyd. J. Nowacki. Poznań 1950; Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z r. 1529 /tzw. Liber retaxationum/. Wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa. Kraków 1968.
- 2 Tamże.
- 3 Jura stolae. W: Encyklopedia kościelna. Wyd. M. Nowodworski. Warszawa 1876 t. 9 s. 302-304; X. J. G. ks. J. Gajkowski. Jura stolae. W: Podręczna encyklopedia kościelna. Wyd. J. Chełmicki. Warszawa 1910 t. 19-20 s. 153-155.
- 4 Zob. w niniejszym opracowaniu: Wykaz synodów zajmujących się sprawą ofiar "iura stolae" nr 16: "a sacramentis nichil exigatur"; tamże nr 7: "sacerdos eciam nil tacite vel expresse exigat"; nr 3.
- 5 Tamże nr 48 cap. 16: "De exactionibus a Sacramentorum".
- 6 Tamże nr 53 cap. 11: "de non exigendo pretio pro sepultura et administratione sacramentorum"; tamże nr 54, 56.
- 7 Tamże nr 3: "Sacerdotes cum baptisant, sponte oblata recipient", nr 68: "vel sponte aliquid dare voluerint".
- 8 Tamże nr 48: "praeter largitiones a mera a mera fidelium devotione profectas".
- 9 Tamże nr 67 s. 117: "De obventionibus et accidentiis parochorum"; tamże nr 62, 69, 70.
- 10 Tamże nr 63: "Porro quo ad iura stolae seu accidentalia ut vocant".
- 11 Zob. przyp. nr 3; J. J a s t a k. Opłaty stułowe aż do r. 1215. "Zapiski Towarzystwa Nauk w Toruniu" 4:1917/19 s. 282-283.
- 12 Tamże.
- 13 Zob. Grzegorz Wielki. Ep. V, 16 /CCL 140, 283/; Rev. II 39, 6 /P. L. 76, 1297/; Ep. VIII, 35 /CCL 140, 560-561/; Ep. VIII, 3 /CCL 140, 517-518/.
- 14 J. R y b c z y k. Beneficjum. W: Encyklopedia katolicka. T. 2. Lublin 1985 kol. 262-265.
- 15 Sacrorum conciliorum /.../ nova et amplissima collectio /.../. Ed. J. D. Mansi. Venetiis 1778 vol. 21 kol. 526. /skrót - Mansi/.

- 16 Mansi vol. 22 kol. 221-222.
- 17 Tamże kol. 1054.
- 18 Corpus Iuris Canonici c. 13, X, 5, 3; tamże c. 42, X, 5, 3.
- 19 Z. Helcel. Zbiór statutów synodalnych polskich powszechnych w prowincji gnieźnieńskiej. W: Starodawne prawa polskiego pomniki. Kraków 1886 t. 1 s. 426 /skrót - SPPP t. 1/.
- 20 SPPP t. 1 s. 384.
- 21 Mansi vol. 23 kol. 498.
- 22 Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1429. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali X. J. Fijałek i A. Ventulani. Kraków 1951 s. 90.
- 23 I. S u b e r a. Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Warszawa 1981 s. 71-72.
- 24 Concilium Provinciale Regni Poloniae. Quod Paulo V Pontifice Bernardus Maciejowski [..] Archiepiscopus Gnesnensis [..] habuit Petricoviae A. D. 1607. Cracoviae 1609 k. 40.
- 25 J. G i e r o w s k i. Kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. W: Historia Polski. Red. H. Łowmiański. Warszawa 1969 t. 1 cz. 2 s. 616-634.
- 26 Wykaz synodów nr 42.
- 27 Tamże nr 21, 31, 34, 35, 44, 48, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 62.
- 28 Tamże nr 5 "Gratis accipitis, gratis date"; tamże nr 18, 27, 31.
- 29 Tamże nr 60.
- 30 Tamże nr 4. "Ut sepulturae ecclesiastica, sicut nec cetera sacramenta vendantur."
- 31 Wykaz synodów nr 5 capl 9: "Ut sacramenta non vendantur".
- 32 SPPP t. 1 s. 384: "Item statuimus ut non vendantur ecclesiastica sacramenta".
- 33 Wykaz synodów nr 17: "Nullus pro baptizandis [..] premium vel munus exigat".
- 34 Tamże nr 26; zob. W. G ó r a l s k i. Reformistyczne synody płockie na przełomie XVI i XVII w. Płock 1983 s. 72.
- 35 Wykaz synodów nr 69.

- 36 Tamże nr 1, 2, 4, 8, 11, 28, 47.
- 37 Tamże nr 23: "Nichil pro baptisate extorqueant".
- 38 Tamże nr 68a "Qui a nolentibus extorquent pretium".
- 39 Tamże nr 22, 33, 69.
- 40 Tamże nr 37.
- 41 Tamże nr 67.
- 42 W. A b r a h a m. *Exhortatio visitationis synodalis* z diecezji włocławskiej z wieku XIV. "Archiwum Komisji Historycznej" 5:1889 s. 226: "Si qui denegant sacramenta petentibus, nisi solvant pecunias".
- 43 Wykaz synodów nr 7, 19, 40, 54, 69.
- 44 Tamże nr 27.
- 45 Tamże nr 31, 33, 68.
- 46 Tamże nr 8, 19, 27, 32, 33, 49, 58, 66, 67, 68, 70.
- 47 Tamże nr 8, 15, 16.
- 48 Tamże nr 40.
- 49 Tamże nr 4, 22.
- 50 Tamże nr 25.
- 51 Tamże nr 7, 27, 69, 67: "Sub gravissimis poenis arbitrio nostro irrogandis interdicimus".
- 52 Tamże nr 38, 50, 46.
- 53 Tamże nr 4, 13, 17.
- 54 Tamże nr 13, 22, 34, 40, 45, 47, 69, 67.
- [...] 55 Tamże nr 5: "Sed illud, quod per modum elemosinae cum gracione accionibus recipiant."
- 56 Tamże nr 1, 3, 5, 17, 19, 40, 56.
- 57 Tamże nr 3, 16.
- 58 Tamże nr 4, 5, 7, 11, 20, 24.
- 59 Tamże nr 33, 60.
- 60 Mansi vol. 22 kol. 221-222, 1054.
- 61 Zob. przyp. nr 22.
- 62 Wykaz synodów nr 13, 22.

- 63 Tamże nr 1, 3, 5, 6, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 23, 26, 37, 58, 66.
- 64 Tamże nr 6, 16, 23.
- 65 Tamże nr 24.
- 66 Tamże nr 37.
- 67 Tamże nr 58.
- 68 Tamże nr 13, 18, 23, 26, 29.
- 69 Tamże nr 32.
- 70 Tamże nr 13, 18, 26, 54, 67.
- 71 Tamże nr 10.
- 72 Tamże nr 53.
- 73 Tamże nr 67.
- 74 Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Teki Pawińskiego. T. 23 nr 8340 k. 249.
- 75 Epistola Pastoralis [..] Theodori Czartoryski Episcopi Posnaniensis ad Universum Clerum et Populum eiusdem Dioecesis. Warszawa 1739 k. G-2: "De illicitis Exactionibus". Tego rodzaju prac zabraniał synod diecezji poznańskiej z r. 1642 i plockiej z r. 1733. Zob. Wykaz synodów nr 47 i 64.
- 76 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Acta Visitationis nr 48 /1763 r./ k. 61.
- 77 Wykaz synodów nr 6, 12, 13, 62.
- 78 Tamże nr 22.
- 79 Tamże nr 55.
- 80 Tamże nr 6, 13, 18, 26, 67.
- 81 Tamże nr 58.
- 82 Tamże nr 5, 6, 7, 13, 19, 40, 43, 50, 67, 69, 33, 54, 59, 55, 64.
- 83 Tamże nr 44, 45, 40, 53, 67, 70.
- 84 Tamże nr 33, 40, 59, 62, 38, 64, 66, 70.
- 85 Tamże nr 40.
- 86 Tamże nr 3.
- 87 Tamże nr 9, 10.

- 88 Tamże nr 7, 13, 16, 66, 69.
- 89 Tamże nr 41, 50, 63, 66.
- 90 Zob. przyp. nr 42.
- 91 J. S a w i c k i. *Analecta z rękopisów bibliotek warszawskich*. Warszawa 1961 s. 5, 6, 13.
- 92 B. U l a n o w s k i. "Modus inquirendi super statu Ecclesiae generalis" z pierwszej połowy XV stulecia. *AKH* 5:1889 s. 212.
- 93 *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*. Ed. Z. Chodyński. Varsaviae 1890. s. 23: "Ordinationes sub regimine Petri de Brin Anno 1487 editae".
- 94 Wykaz synodów nr 42 s. 95-98: "Modus quo visitationes decani foranei obire debent."
- 95 Archiwum Diecezjalne we Włocławku. Księgi wizytacji nr AAG. Wiz. nr 36.
- 96 Tamże nr AAG. Wiz. 42.
- 97 Tamże nr AAG. Wiz. 59.
- 98 Tamże nr AAG. Wiz. 23.
- 99 Tamże nr AAG. Wiz. 32.
- 100 Tamże nr AAG. Wiz. 61.
- 101 Tamże nr AAG. Wiz. 36 k. 8-48; nr 42 k. 4-25.
- 102 Zob. przyp. nr 76.
- 103 Wykaz synodów nr 21, 27, 40, 49, 66.
- 104 *Constitutiones synodales necnon ordinationes dioecesis Culmensis*. Ed. A. Mańkowski. *Fontes*. t. 24. Torunii 1929. s. 247-269.
- 105 Zob. przyp. nr 75.
- 106 *Epistola Pastoralis ad Clerum et Populum Dioecesis Cracoviensis ex mandato [...]*. Joannis Alexandri Lipski. A. D. 1737 edita Cracoviae reimpressa 1740; *Epistola Pastoralis [...]* Constantini Feliciani Szeniewski Episcopi Cracoviensi. Cracoviae 1720.
- 107 *Conc. Pol. T. 6* s. 168 przyp. nr 1.
- 108 Zob. przyp. nr 74.
- 109 Teka Gabryela Junoszy Podoskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, Wyd. K. Jarochoński. Poznań 1855 t. 2 s. 42, 47.

110 Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego. Zebrał J. Sawicki. Warszawa 1951 t. 2 s. 16.

111 Wykaz synodów nr 51, 55, 63, 64; zob. przyp. nr 75, 106.

DIE OPFER "IURA STOLAE"
IM LICHT DER SYNODALGESETZGEBUNG IN POLEN VOR DEN TEILUNGEN
/1279-1765/

Z u s a m m e n f a s s u n g

Von der Aktualität des besprochenen Problems in Polen vor den Teilungen zeugen die Beschlüsse von 70 Diözesansynoden, die sich mit den Opfern "iura stolae" in dieser Zeit befassten. In ihren Beschlüssen knüpften sie an das Lateranische Konzil von 1215 und an die Statuten des Mikołaj Trąba aus dem Jahre 1420 an.

Die Diözesansynoden sprachen sich eindeutig für die Kostenlosigkeit der religiösen Dienste aus, die mit den Begräbniszeremonien und den heiligen Sakramenten im Zusammenhang standen, mit Ausnahme der Firmung und der Priesterweihe. Das Postulat der Kostenlosigkeit begründeten sie vor allem mit sittlichen Argumenten und zogen nur vereinzelt Begründungen rechtlicher Natur heran. Sie verboten die Ausübung jedweder Handlung, die die Erhebung von Kosten für die Erfüllung religiöser Dienste anstrebten, z.B. das Eingehen von Abmachungen und die Anwendung von Gewaltmassnahmen, die als der Simonie nahestehende Akte behandelt wurden. Die Geistlichen, die die Beschlüsse der Synoden auf diesem Gebiet verletzten, konnten vom Bischof bestraft werden, und in einigen Fällen wurden die Strafen von den Synodalstatuten festgelegt.

Erlaubt war, dass die Geistlichen freiwillige Opfergaben von den Gläubigen annahmen, die sich dabei von Wohlwollen und Frömmigkeit leiten liessen. Diese Opfer waren aber nicht völlig freiwillig, denn die Gläubigen konnten von den übergeordneten Kirchenbehörden gezwungen werden, solche darzubringen, selbst mit Hilfe von Strafmassnahmen. Manchmal empfahlen die Synoden den Geistlichen, auf die Annahme von Opfern zu verzichten, wenn es sich um Begräbnisse von Armen handelte.

Es scheint, dass sich die Geistlichkeit nicht immer an die Synodalbeschlüsse auf diesem Gebiet hielt, was zahlreiche Beschwerden von seiten der Bevölkerung verursachte. Zu solchen kam es immer häufiger in den Kriesenjahren des 18. Jahrhunderts. Die von den Bischöfen, Erzdiakonen und Dechanten ausgeübte Kontrolle brachte nicht immer die erwünschten Resultate, deshalb begannen die Bischöfe in einigen Diözesen Gebührentaxen "iura stolae" einzuführen. Im Verlauf einiger Jahrhunderte war die Kirche in Polen bemüht, das Prinzip der Kostenlosigkeit der religiösen Dienste aufrechtzuerhalten, und erlaubte der Geistlichkeit keine Erhebung beliebiger Gebühren.